

Jarosław Wenta, Jan Wroniszewski

Inskrypcje województwa olsztyńskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 199-201

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jarosław Wenta, Jan Wroniszewski

INSKRYPCJE WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO

Od wielu lat — w ramach zakrojonego na szeroką skalę wydawnictwa *Corpus inscriptionum Poloniae*, mającego objąć zabytki (sprzed 1800 r.) epigrafiki całej dzisiejszej Polski — kilka ośrodków prowadzi prace inwentaryzacyjne, które zaowocowały już wydanymi drukiem zeszytami¹. Autorzy komunikatu prowadzą w ramach tegoż wydawnictwa prace inwentaryzacyjne na terenie Warmii i Mazur (województwa olsztyńskie i suwalskie).

Józef Szymański, wskazując na specyficzny charakter epigrafiki ziem zachodnich i północnych zadał zarazem pytanie — na ile jest ona polska?² Epigrafikę Warmii i Mazur traktujemy jako integralną część *Corpus inscriptionum Poloniae*. Upoważnia do tego skomplikowana przeszłość etniczna, wyznaniowa, polityczna i kulturowa interesującego nas obszaru, który ma również swoje odrębne tradycje badań epigraficznych. Wiążą się one z pracami nad serią wydawniczą „Die Deutsche Inschriften”. W 1934 r. akademie nauk heidelberska, berlińska, lipska, monachijska i wiedeńska zaakceptowały, na bazie wcześniejszych prac Wernera Panzera, dokładny plan edycji inskrypcji Niemiec³. W ramach tej serii wydawniczej ośrodek berliński miał wydawać m. in. inskrypcje Brandenburgii, Pomorza i Prus. Brak jednak śladów działalności tego ośrodka przed II wojną światową. Dopiero w 1959 r. ukazał się pierwszy tom berlińskiej serii „Die Deutsche Inschriften” obejmujący inskrypcje katedry w Naumburgu⁴. Poza tą serią wydawniczą Bernhard Schmid, w 1935 r. dokonał pierwszej próby wyrywkowej analizy inskrypcji z interesującego nas obszaru⁵. W 1958 r. pojawiła się pierwsza polska próba edycji zabytków epigraficznych z tego terenu. Stanisław Flis opublikował w „Roczniku Olsztyńskim”⁶ 9 inskrypcji z XIX w.⁶ Redakcja tego wydawnictwa zaznaczyła przy

1 O programie *Corpus inscriptionum Poloniae*: J. Szymański, *Potrzeby i możliwości polskiej epigrafiki*, *Problemy nauk pomocniczych historii*, t. 2, Katowice 1973, ss. 63—79; tenże, *Badania nad polską epigrafiką*, *Kwartalnik Historyczny*, 1976, t. 83, ss. 569—582. Jako tom I ukazały się inskrypcje województwa kieleckiego, *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. 1, *Województwo kieleckie*, wyd. B. Trelińska, Kielce 1975; tenże, *Epigrafika województwa kieleckiego*, *Studia Źródłoznawcze*, 1976, t. 21, ss. 230—232; recenzja B. Kürbisa, *Studia Źródłoznawcze*, 1977, t. 22, s. 268.

2 J. Szymański *Badania nad polską epigrafiką*, s. 578.

3 R. Neumüllers-Klausner, *Die Inschriftensammlung der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Heidelberger Jahrbücher*, 1960, Bd. 10, s. 113 i n.; tenże, *Das Inschriftenunternehmen der deutschen Akademien*, *Kunstchronik*, 1972, Bd. 25, H. 11, s. 357 i n.; W formułowaniu programu brał udział K. Brandt, *Grundlegung einer deutschen Inschriftenkunde*, *Deutsches Archiv*, 1937, Bd. 1, ss. 11—43.

4 *Die Inschriften des Naumburger Doms und der Domfreiheit*, Bearb. E. Schubart, J. Görnitz, Berlin und Stuttgart, 1959.

5 B. Schmid, *Die Inschriften des deutschen Ordenslandes Preussen bis zum Jahre 1468*, Halle 1935.

6 S. Flis, *Dawne napisy polskie na cmentarzu w miejscowości Brąswałd, powiat Olsztyn*, *Rocznik Olsztyński*, 1958, t. 1, s. 241—244; tenże, *Inwentaryzacja dawnych napisów*

tym, iż „ma zamiar w przyszłości publikować wszelkie napisy polskie z Warmii, Mazur i Powiśla, które zwłaszcza w miejscach kultu mogły uniknąć zagłady ze strony władz niemieckich”⁷. Oczywiście trudno mówić tu o programie czy o metodzie, inicjatywa ta nie była zresztą kontynuowana⁸.

Prowadzone obecnie w województwie olsztyńskim prace inwentaryzacyjne są utrudniane brakiem katalogu zabytków sztuki⁹. Jedyłą pomocą były maszynopisy inwentaryzacji z lat pięćdziesiątych, w posiadaniu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie. W czasie dwóch sezonów letnich, przy pomocy studentów historii UMK, inwentaryzacją objęto ok. 3/4 obszaru województwa olsztyńskiego. Pierwszy zeszyt inskrypcji, mający zawierać inskrypcje miasta i gminy Lubawy jest przygotowywany do druku. Wybór tego właśnie terenu nie był przypadkowy, jest to bowiem jedyny w województwie obszar o nieprzerwanej ciągłości wyznaniowej i osadniczej¹⁰. Obecna gmina Lubawa, wraz z miastem, stanowi ok. 1/3 dawnej ziemi lubawskiej, obecnie podzielonej między 3 województwa: olsztyńskie, toruńskie i ciechanowskie. Terytorium to tworzy w ramach województwa olsztyńskiego zwartą całość również z uwagi na przynależność do diecezji chełmińskiej, Lubawa jest zaś stolicą dekanatu. Zabytki z tego obszaru, co wyjątkowe w województwie olsztyńskim, zostały w bardzo niewielkim stopniu dotknięte dewastacją i rozproszeniem. Znajduje się tu 190 inskrypcji, co w zupełności wystarcza na wypełnienie całego zeszytu.

Ziemia lubawska ma swoją literaturę regionalną w języku niemieckim. Jakkolwiek większość opracowań tego typu ma już dla badacza zabytków znaczenie tylko historyczne¹¹, monografia tego obszaru¹², powstała w końcu zeszłego stulecia, zachowała pełną aktualność. Autor jej, przytacza dużo inskrypcji, w tym około 120 napisów z plaketek wotywnych, znajdujących się w kościele pod wezwaniem św. Anny w Lubawie, w olbrzymiej większości zachowanych do dziś. Również zeszyt *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen*¹³, poświęcony Lubawie, jest pod tym względem w znacznym stopniu aktualny. Literatura ta pozwala niejednokrotnie śledzić wędrówki konkretnych zabytków i rzuca właściwe światło na ich obecny stan zachowania. Najbardziej chyba interesującymi zabytkami inskrypcyjnymi, z jakimi zetknięto się podczas prac inwentaryzacyjnych w województwie olsztyńskim, są wspomniane już napisowe plaketki wotywne z kościoła Św. Anny w Lubawie, zachowane od końca XVI w. (110 sztuk). Napisy na nich, z reguły rylcem

polskich na Powiśiu sztumskim, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1958, nr 3, ss. 244–249; tenże, *Dawne napisy polskie w Olsztynie oraz w miejscowościach Gryżliny i Gutkowo, powiat Olsztyn*, Rocznik Olsztyński, 1959, t. 2, s. 238–244.

7 Tenże, *Dawne napisy polskie na cmentarzu*, s. 241, przyp. 1.

8 Na obszarze Warmii należącym do województwa elbląskiego prace inwentaryzacyjne prowadzi ośrodek gdański: J. Krajewski, *Sredniowieczne i nowożytne inskrypcje Pomorza Wschodniego. Stan badań i propozycja programu badań*, Rocznik Gdański, 1984, t. 44, z. 1, ss. 5–27.

9 Pracuje się obecnie nad jego sporządzeniem, podobnie nad inwentaryzacją sztuki sakralnej: J. Piskorska, *Zabytki ruchome w kościołach i kaplicach dekanatów Olsztyn Południe i Północ wg stanu z 1975 r. Inwentarz ruchomych zabytków sztuki kościelnej diecezji warmińskiej*, Studia Warmińskie, 1975, t. 14, ss. 651–630.

10 Trzeba pamiętać o niepokrywanym się podziałów narodowościowych i wyznaniowych także w ramach katolickiej Warmii.

11 Stan zachowania jest niski. Zabytki uległy zniszczeniu, dewastacji i przemieszczeniu.

12 G. Llek, *Die Stadt Löbau in Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Marienwerder 1892.

13 B. Heise, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Löbau*, Danzig 1895.

lub puncowane, wykonane są bardzo niewprawnym, niestarannym kursywnym pismem — zarówno majuskułą, jak i minuskułą — pozostającym w rażącej niekiedy sprzeczności z wartością artystyczną samych plaketek. Zjawisko to jest notowane również na innych terenach Polski w przypadku analogicznych zabytków z tego czasu (XVII—XVIII w.)¹⁴. Pod względem staranności pisma najwyższy poziom prezentuje połączona plakietka wotywna biskupa chełmińskiego Wawrzyńca Gembickiego z 1610 r. Poza nią wszystkie inne plakietki wykonane są ze srebrnej blachy.

Skróty, ligatury i enklawy, zarówno z terytorium lubawskiego, jak i całego zinwentaryzowanego dotąd obszaru, nie odbiegają od typowych, znanych i omówionych we wstępach wydanych już zeszytów *Corpus inscriptionum Poloniae*.

Na terenie miasta i gminy Lubawa zdecydowanie przeważają napisy w języku łacińskim (141 inskrypcji), w następnej kolejności idą polskie (19 inskrypcji) i niemieckie (7 inskrypcji). Pozostały zinwentaryzowany obszar charakteryzuje się postępującą w ciągu XVII i XVIII w. przewagą języka niemieckiego. Występuje to w kontekście upowszechniania się gotyckiego neograficznego pisma (głównie fraktury). Dotyczy przeważnie inskrypcji wykonanych techniką malowania, w przypadku materiałów twardych np. kamienia użycie fraktury nie jest zbyt częste z uwagi na trudności techniczne. Wyciąganie jednak jakichkolwiek wniosków z powyższych spostrzeżeń byłoby przedwczesne, zwłaszcza z uwagi na to, iż do zinwentaryzowania pozostała jeszcze znaczna część Warmii, znajdująca się w granicach województwa.

Z ciekawszych i zasobnych w inskrypcje obiektów zabytkowych można wymienić jeszcze poprotestancki kościół w Szestnie koło Morağa. Zachowały się tu m.in. napisowe, sztandary pogrzebowe malowane na mosiężnej blaszce oraz pokryta napisami objaśniającymi kazalnica.

Jako swoistą osobliwość należy przytoczyć, iż w kościele filialnym w Sambrodzie (parafia Chojnik) znajduje się wyposażenie pochodzące z kościoła w Tylży, przechowywane do końca II wojny światowej w muzeum w Królewcu. Barokowe figury z Sambrodu mają metryki tegoż muzeum. Dzieła te pochodzą z rozbitego podczas bombardowania transportu kolejowego, ewakuującego zbiory muzealne Królewca.

Na koniec, trzeba ze smutkiem zauważyć charakterystyczne i niepokojące zjawisko, a mianowicie znaczny, w porównaniu z inwentarzem z lat pięćdziesiątych, stopień dewastacji obiektów zabytkowych na Warmii i Mazurach.

14 A. Jaśkiewicz, *Złotnictwo wotywne regionu częstochowsko-wieluńskiego. Studium z zakresu sztuki prowincjonalnej i ludowej XVII—XIX w.*, Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie, 1982, t. 5, Sztuka, z. 1, np. ilustracje nr 6, 35, 38.